

SZEMLE

Sylvester János, Új Testamentum, Sárvár, 1541, Faksimile kiadás, kísérő tanulmány Zvara Edina, Budapest, Kossuth Kiadó, MTA Könyvtár és Információs Központ, 2017. 782 p.

Mi szükség volt rá, hogy Sylvester János 1541-es Újtestamentuma immár másodszer is megjelenjen faksimile kiadásban? A kérdés, mely szakmai körökben többekben is felmerült, korántsem teljesen akadémikus. Ha arra gondolunk, hogy a Bibliotheca Hungarica Antiqua (BHA), vagyis a régi magyar irodalom és művelődéstörténet kiemelkedő könyvritkaságait tudományos igényű kísérő tanulmányokkal, hasonló kiadásban közlő könyvsorozat (melynek 1960-ban kiadott első darabja éppen a szóban forgó könyv volt) komoly nehézségekkel küszködik, nagyon is érdemes elgondolkodni a problémán. Mindent megfontolva mégis úgy érzem, nem volt fölösleges a kiemelkedő nyomdászati- és művelődéstörténeti jelentőségű hungarikum – az első Magyarországon készült, magyar nyelven írt könyv – ismételt kiadása.

Stoll Bélának, néhai kollégámnak és barátomnak, a neves filológusnak kedvenc mondása volt: „Egyik könyv nem helyettesíti a másikat.” Ezzel persze bibliofil, vagy ahogy ő nevezte őket, „bibliomán” ismerőseit kívánta kigúnyolni, ám hogy a viccnek komoly igazságtartalma volt, azt a jelen eset is jól bizonyítja.

Ha összevetjük a Varjas Béla által gondozott régi faksimilét az újjal, azonnal szembetűnik, hogy a betűk kontúrjai a jelen kiadásban sokkal éleesebbek, a szövegkép tisztább, a könyv olvashatóbb. A digitális technikának köszönhetően messze tökéletesebb hasonmás lett létre-

hozni, mint bő félévszázaddal ezelőtt. A kitűnő minőségű, vékony, ám teljességgel átlátszatlan papírra nyomott könyv vastagsága csupán harmada a mesterségesen sárgított-régiesített papíron készült, testes, 1960-as kiadványnak. Ha ehhez még azt is hozzávesszük, hogy Varjas az általa kiadott hasonmásokban köztudomásúan saját kezűleg retusálta és korrigálta a vélt vagy valós nyomáshibákat, a mostani kiadvány valóban nem tekinthető pusztá újraközlésnek.

Az olvashatóság Sylvester János Újtestamentumának esetében igen komoly probléma. A bastard (batârd gothique) betűkből szedett könyv nemcsak a mai olvasó számára hat idegennek, hanem az egykorú olvasókat is zavarta. A gótikus betűkészletet valószínűleg Bécsben vásárolták a Nádasdy Tamás, későbbi országbíró és nádor sárvár-újszigeti birtokán berendezett nyomda számára. A választás azért esett erre a betűre, mert a kurzív és antikva típusoknál gazdagabb mellékjel-készletével jobban megfelelt Sylvester János rendkívül igényes ortográfiai elgondolásainak. Abádi Benedek sárvári tipográfus mindenesetre bírálta a könyv „nem igen szíp” betűit, ám „hogy szapora lenne a dolog”, lecserélésüktől eltekintett, inkább igyekezett javítani rajtuk. (Sylvester Újtestamentumát 1574-ben ismét kiadták Bécsben, immár olvashatóbb, antikva betűvel. Ez a könyv is megjelent hasonmásban 2005-ben a Pytheas kiadónál.)

A könyv gondozóitól azt is megtudhatjuk, hogy a jelen kötet nem egyetlen példány hasonmása, mivel – noha a könyvből meglehetősen sok maradt fenn – Magyarországon nincs ép darab, ezért a faksimilét különböző példányok felhasználásával állították össze. Így volt ez már

1960-ban is. (A jeles nyomtatvány egyetlen teljes példányát Bécsben őrzik.) A hasonmásból eltávolították a kéziratos bejegyzéseket – egyébiránt ez a BHA bevett gyakorlata is.

Érdeemes lett volna ezúttal is jelezni, hogy a könyvnek két eltérő szedésváltozata ismeretes. Az „A” és „B” változatok a „Próféták által szólt rígen az Isten” kezdetű vers elhelyezésében és a „K” ív első két levelének szedésében különböznek. Megállapítható, hogy a „B” variáns pontatlanabb, mint a korábbi, „A” változat. A már kiszedett részek újraszédését valószínűleg a kész ívek megrongálódása tette szükségessé. A faksimilek természetesen az „A” változatot követik.

A Sylvester János-kutatás az elmúlt bő fél évszázad során komoly eredményeket produkált, elég itt most csak Balázs János máig megkerülhetetlen 1958-as nagymonográfiáját és Bartók István 2007-ben kiadott – elsősorban Sylvester nyelvszemléletére koncentráló – könyvét említeni. Mindazonáltal elmondható, hogy az Újtestamentum átfogó tudományos vizsgálata még nem történt meg. Két faksimile birtokában és számos kitűnő részlettanulmány után itt lenne az ideje elkészíteni a könyv kritikai kiadását is. Ehhez természetesen a nyelv- és irodalomtudomány, valamint a bibliakutatás művelőinek hosszú távú együttműködésére lenne szükség. Csakis egy ilyen, minden igényt kielégítő szövegkiadás tudná teljes mélységében, a gyakorlat szintjén feltárni Sylvester János óriási jelentőségű bibliafordítói és nyelvtudósi tevékenységét. Nagy kár, hogy a nagy múltú Régi Magyar Próza Emlékek (RMPE) sorozat kiadása 1993-ban megszakadt.

A jelen kötethez Zvara Edina készített szép, kerek, a kiadványhoz illő kísérő tanulmányt, amely szemlátomást a könyvszerető, könyvértő olvasókat, valamint a régi biblia kiadások gyűjtőit kívánja megszólítani. A dolgozat nem óhajt versenyre kelni Varjas Béla – a BHA sorozatnak irányt szabó – terjedelmes tanulmányával. Zvara szövege jegyzetek nélkül, bőséges bibliográfiával jelent meg, a könyv végén, nem külön füzetben, mint az a BHA kötetekben szokásos. A szerző a magyar nyelvű bibliafordítások történetének elismert szakértője. Alig megbó-

csátható hiba, hogy Zvara Edina neve lemaradt a tanulmány éléről, és a kötetben sehol máshol sem jelzik, hogy ki az utószó szerzője.

Zvara Edina elegáns stílusban, tömören, lényeglátóan vázolja fel a Sylvester János életére és alkotói munkásságára vonatkozó tudnivalókat, a patrónus Nádasdy Tamás sárvári nyomdájának történetét, az Újszövetség-fordítás legfontosabb jellemzőit, kitérve a könyv további kiadásaira és utóéletére is. Nem kívánok reflektálni mindazon problémákra, amelyeket a kísérő tanulmány felvet. Csupán két egymással szorosan összefüggő kérdést szeretnék megemlíteni, melyeket némiképp problematikusnak vagy továbbgondolásra érdemesnek tartok. Az egyik kérdés Sylvester Rotterdami Erasmust követő bibliai humanizmusára, a másik az Újszövetség-fordításnak a protestáns reformációhoz való viszonyára vonatkozik.

Némi ellentmondást érzek a kísérő tanulmány két kijelentése között. Egy helyütt azt olvassuk, hogy „az első magyar nyelvtan (*Grammatica Hungarolatina*, 1539)... mintegy »előtanulmány« a nagy feladathoz, az Újtestamentum-fordításhoz”. Máshol viszont azt találjuk, hogy Sylvester János és erasmista bibliafordító-társai, Komjáti Benedek és Pesti Gábor számára „a magyar nyelvű Biblia eszköz volt arra, hogy megteremtsek a magyar irodalmi nyelvet, s a tudós világnak is meg akarták mutatni, hogy a magyar nyelv is alkalmas a fordításra”. Mi az igazság tehát? Mi volt a cél és mi az eszköz? Jóllehet tartalmában mindkét kijelentés helyes, mégis nyilvánvaló, hogy az első állítás fedj jobban a valóságot. Sylvester János és társai óriási lépést tettek előre a magyar nyelv tökéletesében, felemelésében és meg- és elismertetésében. Ám ezt nem öncélúan cselekedték. Egyértelmű, hogy Sylvester nyelvi-irodalmi programjában a magyar nyelv fejlesztése a Biblia szavának lehetőség szerint tökéletes közvetítését szolgálta, nem pedig megfordítva. A Biblia jelentésárnyalatainak érzékeltetésére Sylvester a magyar szinonimák precíz, tervszerű alkalmazását tűzte ki célul. Elhatározta, hogy az eredeti görög szöveg szavainak jelentésárnyalatait mindig a megfelelő magyar szinonimákkal vagy körülírásokkal közvetíti. E nyelvészeti indíttatású pe-

danéria mögött teológiai eszmék húzódnak meg: a Szentírás minden szava kinyilatkoztatás – ennek esetleges téves értelmezésén a befogadó közösség üdvössége múlhat. A bibliai filológiának tehát Sylvesternél – miként mesterénél, Erasmusnál is – spirituális céljai voltak.

Kérdés, hogy ezek a spirituális célok meg-egyeztek-e az ekkortájt kibontakozó protestáns reformáció céljaival? A tanulmány nem állítja, hogy Sylvester Újtestamentuma a reformáció jegyében keletkezett, de hangsúlyozza a reformáció Sylvesterre gyakorolt erőteljes hatását. A protestáns reformáció azonban nem állította hadrendbe sem ezt, sem a többi, főt említett magyar erasmista bibliafordítást.

Helyesen írja Zvara Edina, hogy Sylvester János átmeneti korban élt, amikor elvben még minden megtörténhetett. Az is, ami később valóban bekövetkezett, vagyis hogy a keresztény Európa végérvényesen széthasadt, és az is, ami- ben az erasmisták reménykedtek, hogy a különböző reformok révén Európa megújul, és lelkileg egységes és katolikus marad. Mégsem lehet ennek az átmeneti, várakozás teli kornak valamennyi szellemi áramlatát a protestáns reformáció keretei közt értelmezni.

Erasmus példája nyomán Sylvester János – a voluntarista reformátorokétól erősen különböző – autonóm keresztény értelmiségi életmódot kívánt kialakítani a maga számára, követve Erasmusnak a belső függetlenséget, a tudományos munka becsületét és a személyesen átélt keresztény vallásosságot hirdető filozófiáját. Erasmus szellemiségéhez való hűségének jele volt az is, hogy – noha Wittenbergben Melanchthon tanítványa volt – nem csatlakozott a mindinkább terjedő reformációhoz. A református Szilárdy Áron, a régi magyar irodalom kiváló kutatója már 1895-ben pontosan látta ezt, Erasmus „mérsékelt katolicizmusához” húzó értelmiségi csoportként jellemezve Sylvestert és a többi magyar erasmistát.

Sylvester János „protestantizmusának” kérdése újra meg újra felmerül a tudományos vitákban. Az 1970-es években, egy reneszánsz konferencián Varjas Béla heves szópárbajba keveredett Bán Imrével ebben a kérdésben. Bán Sylvester „reformációba hajló” szellemisége

mellett tört lándzsát, míg Varjas „vérig tagadta” ezt, utalva arra, hogy Sylvester még az 1540-es években is „sanctissimus pater”-ként emlegette a pápát. Ugyanezt a Varjas Bélaéval megegyező álláspontot hangoztatta legutóbb Kiss Farkas Gábor is a katolikus értelmiség 1530 közötti irodalmi útkereséséről szóló 2017-es tanulmányában. Mivel a jelen kötet a reformáció 500. évfordulójának megünneplésére alakult emlékbizottság támogatásával jelenhetett meg, nem árt hangsúlyozni, hogy bár Sylvester János bibliafordításának szellemi alapjai sok tekintetben összefüggnek a reformációval – a könyv mégsem tekinthető protestánsnak.

ÁCS PAL

Martin Seidel, Origo et fundamenta religionis christianae, Un tratado clandestino del siglo XVII, Kiadta, gondozta és fordította Francisco Socas és Pablo Toribio Pérez, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2017. I–LIX: bevezetés, 1–183: duplaoldalas szövegkiadás, 186–291: szimplaoldalas szövegkiadás és indexek.

Martin Seidel neve mind a hazai, mind a nemzetközi kutatás előtt szinte ismeretlen. Kivételt képez az a maroknyi kutató, aki Dán Róbert 1983-as úttörő munkájának, Winfried Schröder két tanulmányának, Martin Mulsow, illetve a kötet szerkesztői által írt cikkeknek köszönhetően már hallott vagy olvasott róla. Ilyen természetesen Balázs Mihály, akinek meghívására Pablo Toribio, a kötet egyik szerkesztője február elején Szegeden járt, majd a Humanizmus Kelet-Közép-Európában Lendület Kutatócsoport közreműködésével egy budapesti könyvbemutatón is fellépett.

Socas és Toribio kiváló szövegkiadása egy hosszú bevezetőből, Seidel megmaradt műveit legteljesebben megőrző ún. hamburgi kézirat hű, latin nyelvű kiadásából és spanyol nyelvű fordításából, a hat darabból álló, Fausto Sozzinivel folytatott (17. század óta már elvileg ismert) levelezésének szintén latin–spanyol kiadásából, valamint fő művének részleges, 17. század eleji kiadásának reprodukciójából áll. A munka rendkívül igényes és alapos,